

Derleme Makale/ Compilation Article

**Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu Kıyılarına
Düzenledikleri Saldırıları (1556-1618)**

Hande Gündüz*

(ORCID: 0000-0001-6030-6165)

Makale Gönderim Tarihi

08.05.2024

Makale Kabul Tarihi

30.05.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Gündüz, H., "Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu Kıyılarına Düzenledikleri Saldırıları (1556-1618)", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 194-226.

APA: Gündüz, H. (2024). Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu Kıyılarına Düzenledikleri Saldırıları (1556-1618). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 194-226.

Öz

İlk başlarda Lehistan'ın sınır güvenliğini sağlayan Zaporog Kozakları, XVI. asrın ikinci yarısında hem boyarların (asillerin) hem de Katoliklerin baskıları sonucunda Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan topraklara göç ederek burada Dmitro Vişnevetskiy öncülüğünde bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Tarihsel süreçte daha çok Ukrayna Kozak Hetmanlığı ismiyle tanınan bu devlet iki yüz on iki yıl boyunca varlığını korumuştur. Seçimle yönetime gelen hetmanların idaresi altındaki Zaporog Kozaklarının, kendilerine has şaykalarıyla belirli aralıklar dâhilinde Kırım ile Anadolu kıyılarına düzenledikleri saldırılar (akınlar) ise uzun bir müddet Kırım hanlarıyla Osmanlı sultanlarını uğraştırmıştır. Öyle ki bu sınır tecavüzlerinde en fazla zararı Azak, Kerç, Kefe, Akkirman, Trabzon, Sinop ile İstanbul görmüştür. Bu çalışmada öncelikle Kozak-Kazak adının tahlili yapılarak, Kozak grupları hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve en sonunda Zaporog Kozakları ile onların Kırım ile Anadolu'ya tertip ettikleri saldırılar ele alınmıştır.

* Dr. Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, hndgndz94@gmail.com.

Pd. D., Independent Researcher, Türkiye.

Anahtar Kelimeler: Zaporog Kozakları, Kırım, Anadolu, Saldırı-Akın

The Zaporog Cossacks and Their Attacks on the Crimea and the Anatolian Coast (1556-1618)

Abstract

In the second half of the 16th century, the Zaporog Cossacks, who initially provided border security for Poland, migrated to the lands called Dasht-i Kipchak as a result of the pressure of both the boyars (nobles) and Catholics, and established an independent state under the leadership of Dmitro Vyshnevetsky. In the historical process, this state, better known as the Ukrainian Cossack Khetmanate, existed for two hundred and twelve years. The Zaporog Cossacks, who were ruled by elected hetmans, periodically organised attacks (raids) on the Crimean and Anatolian coasts with their unique schooners, which caused problems for the Crimean khans and Ottoman sultans for a long time. In fact, Azov, Kerch, Kefe, Akkirman, Trabzon, Sinop and Istanbul suffered the most from these border encroachments. In this study, firstly, the name Cossack-Kazakh is analysed, a brief information about Cossack groups is given and finally Zaporog Cossack and their attacks on Crimea and Anatolia are discussed.

Keywords: Zaporog Cossacks, Crimea, Anatolia, Attack-Flocking

Giriş

Altın Orda Devleti'nin, XV. yüzyılda zayıflamaya başlamasıyla kuzeyde Litvanya Krallığı veya Litvanya Büyük Dükalığı olarak bilinen yeni bir politik güç ortaya çıkmıştır. Bu krallığın yükseliş dönemine geçişi Baltık sahilleri ile ormanlık arazide yaşayan toplulukların, 1230'lu yıllarda Prens Mindaugas tarafından bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir¹. II. Vladislav Jagiello devrinde ise 1385'te akdedilen Krevo Birliği neticesinde Litvanya Büyük Dükalığı, Lehistan ile birleştirilmiştir. Böylelikle Litvanya prenslerinin, Katolik usulüne göre vaftizleri yapılmış ve o dönemde Litvanya'nın egemenliğinde bulunan Ukrayna halkının da Katolikliği benimsemesi mecbur kılınmıştır². Katolikler, zamanla Ortodoks menşelilere üstünlük kurunca Ukrayna ahalisi kayıplara

¹ Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 188.

² Öztürk, a.g.e., s. 196.

uğrarak yoksullaşmaya başlamıştır³. Bu süreçte szlachta (şılahta) yani büyük toprak sahiplerinin tesiri bir hayli fazla olmuştur. Öyle ki Litvanya Büyük Dükalığı, Ukrayna'nın güneyini Kırım akıncı güçlerine karşı koruyacak organizasyondan mahrumdu. Esir yakalamak için yapılan akınlar Kyiv ile Bratislav arazilerini neredeyse nüfussuz bırakmıştı. Hâl böyle olunca szlachta, Ukraynalı köylüleri Deşt-i Kıpçak adı verilen yere iskân ettirerek buraları bir üretim merkezine dönüştürmüştü⁴. Ancak Ortodoks olan Ukrayna halkı bir süre sonra Lehistan'ın dinsel baskılarına maruz kalınca Özi Nehri'nin⁵ aşağı ve orta kısmına doğru bir göç hareketi vuku bulmuştur⁶. Bu göç hadisesi, araştırmamızın temelini teşkil eden Zaporog Kozakları ile onların 1552'de kuracakları Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı zuhura getirmiştir.

Kozak-Kazak Adları, Kozak Grupları ve Zaporog Kozakları

“Kozak-Kazak” tesmiyeleri ve anlamları tarih bilimi literatüründe oldukça kapsamlı olan ve çoğu halkta, millette çeşitli anlamlara gelen bir kavram niteliğindedir. Ukraynaca ile Lehçede “Kozak”, İngilizcede “Cossack”, İtalyancada “Cosacco”, Romencede “Cazaci”, Çekçede

³ Vedat Kanat-Şeyda Özçelik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Doğu Avrupa Diplomasisi ve Bu Diplomasii Kavşaaında Yeni Bir Unsur: Sığınmacı Ukrayna Kazakları”, Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 11, S: 36, 2018, s. 582.

⁴ Yücel Öztürk, “Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna”, CIEES, Ed.: Sema Aktaş Sarı vd., İzmir 2022, s. 34.

⁵ Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın kuruluşuna imkân sağlayan Özi Nehri, 2290 km² uzunluğa sahip olup İdil ile Tuna'dan sonra Avrupa'nın en uzun üçüncü nehri sayılmaktadır. Nehrin suyu Rusya'nın kuzeybatısında bulunan Valday Dağları'nın güneyinden doğmakta ve Beyaz Rusya'dan geçerek Ukrayna'ya doğru akmaktadır. Burada Desna Irmağı ile birleşip sonrasında ise Odesa'nın doğusundan Karadeniz'e dökülmektedir.

⁶ Göçün tarihî gelişimine katkıda bulunan amiller Altın Orda Devleti'nin çöküş sürecinde Deşt-i Kıpçak'ta zuhur eden kaotik durum, Türk-Tatar hanlıklarının Çarlık Rusya ile giriştikleri hâkimiyet mücadelesinde Kozaklara atfedilen büyük ehemmiyet, Kazan ve Astrahan hanlıklarının işgalinden sonra Çarlık Rusya'nın yayılmacılığına ivme kazandırabilmek için bozkır şartlarına uyum sağlayabilecek askerî güce duyulan ihtiyaç, XVI. asrın sonunda Çarlık Rusya'da yapılan toprak reformunun çiftçileri ve köylüleri Kozaklara katılmaya icbar etmesi ve buna bağlı olarak Kozak nüfusunun artması, kürk ticaretinin devamı için Kozaklara duyulan gereksinimden ibarettir. Serkan Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi”, Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 40.

“Kozakken”, Macarcada “Kozák” şeklinde zikredilen kelime Rusçada, “Kazak” olarak söylenmektedir⁷. Çünkü Rusça, “Kozak” halinde yazılan kelimenin içerisindeki “o” harfi, “a” sesiyle okunarak “Kazak” telaffuzunu kazanmaktadır⁸. Ukrayna askerî birlikleri ilk defa 1492’de “Kozak” ismiyle Türk kalelerine seferler düzenlemiş ve sonraki yıllarda Karadeniz’e çıkarak (İstanbul, Sinop, Trabzon vs.) bu saldırılarını sürdürmüşlerdir⁹. Nitekim o sene I. Mengli Giray Han, Kırım ahalisinin gemilerine saldırıda bulunan ve on adet atı gasp eden Kyiv ile Çerkası halkından şikâyetçi olmuştur¹⁰. Bahsedilen olayla beraber 1492’den itibaren “Kozak” sözcüğü İslâm kaynaklarında kullanılmaya başlanmıştır. XVI. asırda da görülen bu tesmiye o dönem itibarıyla “çok özel hafif birlikler” anlamıyla ifade edilmiştir¹¹.

Serkan Acar’ın araştırmalarına göre “Kazak” tabiri için Codex Cumanicus’ta, İtalyanca “guayta” (nöbetçi, gözcü), Farsça “naobat” (nöbetçi, muhafız) ve Kıpçakça “ghasal” (nöbetçi, gözcü) sözcükleri kullanılmıştır¹². Kâmûs-ı Türkî’de ise “evlenmemiş, karısı olmayan, bekâr” mealinde belirtilen “mücerred” kelimesi “Kazak” ismine yüklenen en doğru anlama karşılık gelmiştir¹³. Burada öncelikli olarak belirtilmesi icap eden unsur “Kazak” tesmiyesinin esir manasında yalnız erkekler için kullanıldığı ve kadın türüyle (cins) bir bağının olmadığı yönündedir. Öyle ki Yücel Öztürk’ün, Kırım kadı sicillerinde yer alan tereke kayıtları üzerinde yaptığı araştırmadan da anlaşılacağı üzere XVII. yüzyılda Bahçesaray’da, bin yüz otuz yedi köleden üç yüz on yedi

⁷ Mustafa Nuri Türkmen, “XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 161.

⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak için bk.: D. İ. Yavornitskiy, *İstoriya Zaporizkih Kozakiv*, Tom: II, Lviv 1991, s. 6.

⁹ Ferhad Turanly, “Naval Campaigns of the Ukrainian Cossack Flee to the Fortress of Sinop”, *Doğu Avrupa Tarihi: Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar*, Ed.: Mualla Uydu Yücel vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, s. 125-126.

¹⁰ Turanly, a.g.m., s. 126.

¹¹ Abdullah Temizkan, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, XIII-2, s. 316.

¹² Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü...”, s. 40-41.

¹³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara 2010, s. 843.

tanisinin “Kazak” yani yetişkin erkek olduğunun bilgisine ulaşılmıştır¹⁴. Öztürk, bu tespitini çalışmasının sonraki kısımlarında şu şekilde tafsilatlandırmıştır:

“Kazak mefhumu Macar, Nogay, Leh, Acem, Tatar, Rus, Ukraynalı köleleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bunun dışında bütün imparatorluklarda hassa birliği olarak istihdam edilen muhafızlıkla da ilgisi vardır. Ancak Osmanlı literatüründe durum oldukça farklıdır. Öyle ki Osmanlı idarî hayatını yansıtan en önemli kaynaklar arasındaki Mühimme Defterleri’nde, Kazaklar genellikle “eşkiya ve terör mensubu” olarak kaydedilmişlerdir. Mesela Kırım hanının Kilercibaşısı olan Mehmed Ağa’nın, Zaporog Kazakları tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.”¹⁵

Mevzu bahis olan sözcüğün yerel açıklamasına bakıldığında “Kazak” isminin “Beyaz Kaz Efsanesi”nden meydana gelen bir Kazak kavminin köken bilimine dayandığı ve “kaz” ile “ak” bileşiminden oluştuğu iddia edilmektedir¹⁶. Ayrıca “قازاق” veya “قزاق” şeklinde yazılan ifadenin “kazi-mak” fiil kökünden hareketle “traşlı, sakalı traş olunmuş” manasına geldiği de söylenmektedir¹⁷. Yine aynı tabirin Altın Orda Devleti ile Moskova Knezliği’ne vergi vermek istemeyen, herhangi bir otoriteye boyun eğmeyen ve bunun sonucunda boş steplere giderek oralarda özgür bir yaşam kuran insanlar için kullanıldığı da düşünülmektedir¹⁸. Bununla beraber “Kazak” terimi Osmanlı terminolojisinde Doğu Avrupa kökenli köleler için kullanılmıştır¹⁹. Nitekim Yücel Öztürk’e göre “Kazak” kelimesi etnik bir topluluktan ziyade bir sıfat olarak ortaya çıkmıştır. Yani arşiv belgeleri, “Kazak”

¹⁴ Yücel Öztürk, “Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine”, Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, S: 2, 2020, s. 555.

¹⁵ Ayrıca bk.: Öztürk, a.g.m., s. 550-561.

¹⁶ Maciej Miechowita, *Doğu Avrupa’nın Tarihî Coğrafyası*, Çev.: Berrin Kalyon, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 89.

¹⁷ “Kazak” isminin fiil köklerine göre kazandığı anlamlar için bk.: Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 66-76.

¹⁸ Osman Köse, “Karadeniz’in Kuzeyinde Kozaklar”, Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 752.

¹⁹ Mehmet Çetin, “Osmanlı Devleti’nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: X, S: 51, 2017, s. 894.

sözcüğünü “Akkirman Kazağı, Don Kazağı, Barabaş Kazağı, Özi Kazağı...” gibi aidiyet bildiren bir kelime kapsamında kaydetmiştir²⁰.

XIX. asır sözlüklerinde “Kazak” adına farklı anlamlar yüklenmiştir. Mesela meşhur Rus lügâtçi Vladimir İvanoviç Dal, “Kazak” tabirinin Türkistan kökenli olduğunu ve “serseri, avare, kopuk, haydut...” gibi manalara geldiğini söylemiştir²¹. Rus şarkiyatçılarından olan Wilhelm Barthold ise söz konusu ifadenin, “yağmacı, asi, sergüzeştçi” anlamlarına geldiğini öne sürmüştür. Barthold’a göre Moğol İmparatorluğu’nun çöküş sürecinde devletten ayrılan boylar, “Kazak” olarak adlandırılmış ve yağmacı topluluklara dönüşmüşlerdir²². Kısacası tarihin farklı dönemlerinde bahsi geçen bu kelime muhtelif okunuşlarla çeşitli içeriklere denk gelmiş olsa da en doğru kullanımın “Kozak” şeklinde olduğu ve manasının da “özgür, hür...” gibi açıklandığı netlik kazanmış gibi gözükmektedir.

“Kozak” adının geniş ve kapsamlı durumu aynı şekilde Kozak gruplarında da görülmektedir. Nitekim tek bir Kozak grubu mevcut değildir. Hatta aynı halk veya millete mensup gruplar arasında dahi birden fazla Kozak kümelerine rastlamak mümkündür. Evliya Çelebi, toplamda üç Kozak topluluğundan bahsetmektedir. Bunlar Durujunka Kozakları, Sirge Kozakları ile Kardaş Kozaklardır. Durujunka Kozakları, daha önce Kardaş Kozaklara tabii olup sonrasında onlardan ayrılan ve İstanbul Boğazı’nı vurmaya çalışan Kozaklardır. Sirge Kozakları, Leh reyalığından ayrılan ve Durujunka Kozakları ile birlikte Karadeniz çevresini vurmaya isteyen Kozaklardır. Kardaş Kozaklar ise Mehmed Giray Han zamanında yapılan anlaşmaya ithafen “Kardaş” olarak isimlendirilen Kozaklardır²³. “Kardaş Kozaklar” tabiri hem Osmanlı sultanları hem de Kırım hanları tarafından Hıristiyan Slavlar için kullanılmıştır. Bu Kozaklar ilk olarak Leh kralına bağlıydılar. Ancak onlardan zulüm görmeye başlayınca seksen bin tüfekli Kozak askeri, Kırım Hanlığı’nın hizmetine girerek İslam Giray Han ile birlikte yedi yıl

²⁰ Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 62.

²¹ Vladimir İvanoviç Dal, *Tolkoviy Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka*, Tom: II, Moskova 2007, s. 72.

²² Miechowita, *Doğu Avrupa’nın Tarihi...*, gös. yer.

²³ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz.: Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 449-450.

boyunca yetmiş bir defa Lehistan'a sefere çıkmıştır²⁴. İşte bundan ötürü onlara "Kardaş" denilmiştir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de 1665-81 yılları arasında Sağ Yaka Ukrayna ile yoğun ve dostça tesis edilen münasebetten dolayı Kozakları resmî metinlerde "Kardaş" olarak zikretmiştir. Bu terimin ayrıca Kamanıçe eyaletinde Osmanlı kuvvetleri arasında hizmet gören Ukraynalı Kozaklar için de kullanıldığı söylenmektedir²⁵.

Esasında Hıristiyan Kozak toplulukları üç kola ayrılmaktadırlar. Bunlardan Zaporog Kozakları, Özi Nehri havalisinde; Don Kozakları, Don Irmağı boyunda ve Terek Kozakları da Terek Nehri civarında yaşamışlardır²⁶. Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden Zaporog Kozaklarının tesmiyelerine özgü farklı adlandırmalar mevcuttur. Bu durumun Ukrayna'nın tarihsel süreçte Çarlık Rusya, Lehistan, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'na tabiiyetinden kaynaklı olduğu söylenmektedir²⁷. İlk başlarda Zaporog Kozakları, Lehistan'ın idarî ıstılahında bulduklarından ötürü "Nizovye Kozakları" olarak isimlendirilmişlerdir²⁸. Ancak sonradan Zaporog Kozaklarının başkenti konumunda olan "Siç" bölgesi bir şelale yakınında olduğundan onlara "Şelale Kozakları" denilmeye başlanmıştır²⁹. Öyle ki "Zaporog" sözcüğündeki "za" ön eki Ukraynacada "arkasında, ardında" anlamına gelmekte, "porog" kelimesi de "şelale" manasını taşımaktadır. Dolayısıyla "Zaporog" kavramı anlam bakımından, "şelale ötesi" demektir. Fakat Evliya Çelebi'nin, bu hususta farklı bir tespiti olup kendisi "Zaporog" tesmiyesinin "adalı yiğit" veya "kapı eşiği" manasına geldiğini ileri sürmüştür³⁰.

²⁴ *Günümüz Türkçesiyle...*, gös. yer.

²⁵ Oleksandr Sereda, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti*, TİKA, 2015, s. 79.

²⁶ Nuri Kavak, "Kazak Akıncıların Karadeniz'deki Yağma Faaliyetleri (XVII. Yüzyıl)", *Al Farabi International Journal on Social Sciences*, Ed.: Salih Öztürk, Year: II, Volume: IV, 2017, s. 85.

²⁷ Mehmet İnbası, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Menziller (XVII. Asır)", *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlica Yayınları, İstanbul 2015, s. 272.

²⁸ Öztürk, Özü'den Tuna'ya Kazaklar..., s. 221.

²⁹ Mahir Aydın, "Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2015-2, S: 28, s. 32.

³⁰ *Günümüz Türkçesiyle...*, s. 472.

Zaporog Kozakları, Kozak grupları içinde “hetman”³¹ (hatman, ataman, otaman) adıyla tanınan seçilmiş bir yöneticiye sahip olup “Sarıkamış”, “Barabaş” ve “Potkalı” olmak üzere üç kısma ayrılmaktaydılar. Zikredilen bu üç grubun isimsel kullanımına dair burada küçük bir açıklama zaruri görülmektedir. Özi Nehri’nde şiddetli akıntı ve çağlayanların nihayetinde nehir yatağı birçok kollara bölünmekte ve bu şekilde oluşan onlarca ırmağın suladığı geniş bir kamışlık bölgesi meydana gelmektedir. Buna “Büyük Çayır” adı verilmiştir. Büyük Çayır’daki kamışlıklar, toprağı sarı renk görünümünde göstermektedir³². Bu nedenle Türkler, Özi³³ ile Aksu (Bug) nehirleri arasında kalan bataklık araziye, “Sarıkamış” veya “Sarisu” olarak tesmiye ettiklerinden burada meskûn olan Kozak zümresini de “Sarıkamış Kozakları” şeklinde adlandırmışlardır³⁴. “Sarıkamış” terimi genel olarak XVII. yüzyıl ortalarına kadar bütün

³¹ Bu sözcüğe ilk defa Orhun Abideleri’nde rastlanılmıştır. Bilge Kağan Yazıtları’nda, hükümdarlık tahtına oturmak üzere düzenlenen törene katılan ve kuzeyden gelen heyetin başı olarak zikredilen “Taman Tarkan” bazı tarihçilere göre şahıs adı değil, iki unvandan oluşan bir tamlamadan ibarettir. “Taman” veya “ataman” bir unvan adı olup Türkçe “ata” kelimesine mübalağa eki olan “-man” ekinin ilavesiyle yapılmıştır. Daha sonra Moğolcaya da geçen kelime “başbuğ” anlamında kullanılmış, Slavcada “hatman”, Çekçede “hejtman”, Almandaca ise “gauptman” şeklini almıştır. Serkan Acar, “Ukrayna’nın Tarihi Kökenleri: Kiev Knezliği’nden Kırım Hanlığı’na”, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C: 8, S: 1, 2023, s. 20. Litvanya ve Lehistan’da, XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar krallar tarafından ataması yapılan başkumandanın unvanı niteliğindeki hetman terimi 1648-1764 yılları arasında Zaporog Kozaklarında seçimle başa gelen kumandanın sanı sayılmaktaydı ve Osmanlı kaynaklarında da geçen bu ifade Zaporog Kozaklarının orduda kullandıkları en yüksek askerî rütbeyi belirtmekteydi. Ferhad Nagiyev, “Hatman”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C: XVI, Ankara 1997, s. 484.

³² Sereda, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...*, s. 77-78. Ayrıca Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre Zaporog Kozakları, kamışların arasına saklanarak bu bölgeden geçenleri esir olarak alırlardı. *Günümüz Türkçesiyle...*, s. 430.

³³ XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı arşiv belgelerinde sıklıkla rastladığımız Özi (Oçakov) bölgesi Kırım Tatarları tarafından “Can Kirman” olarak adlandırılmaktadır. Oleksandr Sereda, “Silistrensko-Oçakovskiyat Eyalet (Prez XVIII - Naç. na XIX v.)”, Doktora Tezi, Sofya 2009, s. 52.

³⁴ Muhammet Şen, “Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681)”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 480.

Zaporog Kozaklarını ifade eder bir hale gelmiş, sonrasında ise bu ad Zaporog Siç'i dışında yaşayan Kozaklar için kullanılmaya başlanmıştır³⁵.

Barabaş Kozakları, Osmanlı arşiv belgelerinde “Kayıtlı Kozaklar” olarak da geçmektedirler. Muhtemelen 1617 senesinin Mart ayında Hetman Dmitro Barabaş, Karadeniz üzerinden İstanbul Boğazı'na yakın yerlere yaptığı baskından sonra bu Kozakların isimleri Osmanlı kroniklerine kaydedilmeye başlanmıştır. “Barabaş” tabiri XVIII. yüzyıl sonuna kadar kullanılmış, sonrasında ise bu ifade yerini “Potkalı” sözcüğüne bırakmıştır³⁶. Kayıtlı Kozaklar ile ilgili olarak Yücel Öztürk'ün önemli tespitleri vardır. Öztürk, 1340'lı yıllardan itibaren Lehistan'ın, Kozakları sınır gücü halinde organize ettiğini ve bunun en sistemli şeklinin de Transilvanya prensi Stefan Batori zamanında gerçekleştiğini belirtmektedir. Batori, ilk defa 1576'da Zaporog Kozaklarının arazilerini ve haklarını tanımlayan bir ferman neşretmiş ve belirli sayıdaki Kozak grubunu kayıt altına alarak onlara maaş bağlamıştır³⁷.

Osmanlı arşivlerinde XVII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadarki belgelerin çoğunda “Potkalı Kozakları” tabirine rastlanılmaktadır. Bu ifade genel anlamda hem Zaporog Kozaklarını hem de Zaporog Siç'ini kapsamaktadır. “Potkalı” kelimesinin kökeninin ise Kırım Tatarcasındaki “potka” veya “butka” sözcüklerine dayandığı söylenmektedir. Bu isimler suda pişirilmiş yarma buğday yemeği (bulgur pilavı) anlamına gelmektedir. Öyle ki Siç'te, Kozaklık statüsüne yükselmek için erkeklerin bir dizi geleneksel becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Buna göre o dönemde popüler olan ve yarma buğdaydan hazırlanan “kuliş” pilavının yapılması erkekler için şart koşulmuştur. Bu yemek aynı zamanda Bohdan Hmelniçkiy ile Petro Doroşenko'nun hetmanlık dönemlerinde Kırım Hanlığı'ndan gelen misafirlere de ikram edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti dışında Kırım

³⁵ Sereda, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...*, s. 78.

³⁶ Sereda, a.g.e., s. 79.

³⁷ D. İ. Yavornitskiy, *İstoriya Zaporizkih Kozakiv*, Tom: I, Lviv 1990, s. 255. 20 Ağustos günü yayınlanan bu fermanla Batori, Pereyaslav'ın hemen güneyinde kurulu Trektemir vilayetinden Özi Nehri'nin aşağısına kadar uzanan sahayı Kozaklara verdiğini ilan etmiştir. Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 240.

Türkleri, “kuliş” (potka) yemeğinden hareketle Zaporog Kozaklarını, “Potkalı” olarak adlandırmışlardır³⁸.

Zaporog Kozaklarının Kırım Üzerine Yaptıkları Saldırıları

Kırım hanlarının, Zaporog Kozakları ile ilk münasebetleri 1482 tarihine uzanmaktadır. O sene Mengli Giray Han, Kyiv üzerine tertiplediği seferde başarı elde edince Kyiv’i hâkimiyetine almıştır. Hatta bu sefer esnasında Mağara Manastırı ile St. Sofya Katedrali yağmalanarak daha önce II. İvan (Kızıl İvan)’dan alınan altın bir şarap bardağının tekrardan çara gönderildiği dahi söylenmektedir³⁹. Hanlık ile hetmanlık arasındaki ittifak oluşumu ise I. Mehmed Giray Han zamanında gerçekleşmiştir. Han, 1515’te Zaporog Kozaklarının ilk lideri olan Ostap Daşkeviç ile Çarlık Rusya’ya karşı iş birliği yapmıştır⁴⁰. Yine I. Mehmed Giray Han’ın devr-i saltanatında Kırım Hanlığı ile Litvanya-Lehistan Krallığı’nın mabeyinde oluşturulan 21 Ekim 1521 tarihli bir yazışmada taraflar arasında anlaşma sağlandığı takdirde hana bağlı olan Kozakların, Litvanya ile Lehistan’a saldırmayacağı ifade edilmiş, saldırsalar bile zararlarının karşılanacağına dair teminat verilmiştir⁴¹.

Mehmed Giray Han ile kardeşlerinin Osmanlı Devleti’ne ve Kırım Hanlığı’na baş kaldıran, Bucak’ta oturan Mansuroğlu Kantemir’e karşı giriştikleri mücadelede Zaporog Kozaklarının desteğini aldıkları bilinmektedir⁴². Bununla birlikte 1523’te bir suikast sonucu öldürülen Mehmed Giray Han’ın ardından Kırım’da başlayan iç karışıklıkta Kanuni Sultan Süleyman tarafından hanlık tahtına atanan Saadet Giray’a karşı Ostap Daşkeviç, İslam Giray’ın safında yer almıştır⁴³. Lakin 1527’de Zaporog Kozakları, Özi Nehri’nin aşağısında bulunan Ovidova Gölü’nün yakınlarında Türklere tesadüf etmişlerdir. İki grup arasında vuku bulan

³⁸ Sereda, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...*, gös. yer.

³⁹ Omeljan Pritsak, “Kiev Rusyası ve On Altıncı - On Yedinci Yüzyıl Ukraynası”, Omeljan Pritsak Armağanı, Ed.: Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, No: 51, Sakarya 2007, s. 89.

⁴⁰ Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 249.

⁴¹ Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü...” s. 45-46.

⁴² İnbaşı, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer...”, gös. yer.

⁴³ Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 249.

çarpışma Kozakların galibiyetiyle neticelenmiş ve akabinde onlar Kırım sahillerine doğru saldırıda bulunmaya başlamışlardır⁴⁴.

Sahib Giray Han, saldırı sonrasında “Çerkası ve Kaniv Kozakları, Dnipro (Özi) ulusları bize doğru geliyor ve halkımıza zarar veriyorlar. Onları durdurmanız için birçok kez zat-ı âlinize mektup gönderdim. Ancak onları durdurmadınız.” diyerek Kral I. Zigmunt’a sitemde bulunmuştur⁴⁵. İslam Giray, 1523’te Saadet Giray’a karşı başlattığı taht mücadelesinde Çerkası’yı üs olarak belirlemiştir. Bundan dolayı Saadet Giray Han, 1531’de Çerkası’yı kuşatmak maksadıyla bölgeye hareket etmiştir. Hanın söz konusu kuşatmadaki amacı Daşkeviç’i, İslam Giray’a verdiği destekten ötürü cezalandırmak olmuştur. Çerkası kuşatması yüz elli bin kişiden mürekkep bir orduyla gerçekleştirilmiş ve on üç gün sürmüştür. Kuşatmanın sonunda ise Daşkeviç, han ile “Kardeşlik Akdi” yaparak sulhu sağlamış ve Saadet Giray Han da bu mutabakat neticesinde kuşatmayı kaldırmıştır⁴⁶.

Osmanlı sultanlarının, Zaporog Kozakları ile ilk münasebetleri ise 1453’te İstanbul’un fethedilmesi sonucu Karadeniz havzasında Osmanlı hâkimiyetinin tesisıyla vuku bulmuştur. Fatih Sultan Mehmed’in, İstanbul’u fethinden sonra öncelikli hedefi Karadeniz’i bir “Osmanlı Gölü” haline getirmek olmuştur⁴⁷. Böylelikle Karadeniz’in kontrolüyle Osmanlı Devleti’nin payitahtı konumundaki İstanbul’un o dönemdeki ihtiyaçlarını karşılamak hedeflenmiştir. Nihayetinde 1474’te Gedik Ahmed Paşa komutasındaki ordunun Kırım’ı almasıyla beraber Osmanlı Devleti, Karadeniz’de büyük bir güç olarak belirmeye başlamıştır. 1484’e gelindiğinde ise Boğdan Seferi’yle Kili ile Akkırman’ın, 1526’da da Yedisan bölgesinin hâkimiyet altına alınmasıyla Osmanlı Devleti’nin sınırları Zaporog Kozaklarının yaşam alanı olan Podolya’ya kadar uzanmıştır⁴⁸. Dolayısıyla Özi, Turla, Kafkasya, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu gibi jeopolitik sahalarda yer alması Karadeniz’e kıyısı

⁴⁴ Yavornitskiy, *İstoriya...*, II., s. 9.

⁴⁵ Yavornitskiy, gös. yer.

⁴⁶ Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, gös. yer.

⁴⁷ Vedat Kanat, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar”, Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017, s. 9.

⁴⁸ Muhammet Şen, “Kırım Hanlığı’nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013, s. 33.

olan devletlerin Osmanlı sultanlarıyla ikili münasebetlerine özen göstermelerini gerekli kılmıştır⁴⁹.

Aslen Litvanya kökenli olan Dmitro Vişnevetskiy, 1552'de Özi Nehri'nin Şelaleler bölgesindeki Hortitsa (Khortytsia) Adası'nda⁵⁰ hetman sıfatıyla idare merkezini kurarak buraya "Siç"⁵¹ (Seca, Siecz, Sieç, Seç) adını vermiştir⁵². 1553'te ise Osmanlı Devleti'ne vassallık teklifinde bulunmak amacıyla altı aylığına İstanbul'a gelmiştir⁵³. Bu süre zarfında Kanuni Sultan Süleyman'a, Zaporog Kozaklarının Anadolu ile Kırım sahillerine düzenledikleri saldırıları durduracağı yönünde söz vermiştir⁵⁴. Ancak bu vaadini yerine getiremeyince sultandan herhangi bir destek alamamış ve Ukrayna'ya döndükten sonra da Çarlık Rusya yönetimiyle yakınlaşmaya başlamıştır. Öyle ki 1556'nın Mart'ında Çar IV. İvan, keşif amacıyla Kırım'a iki müfreze göndermiştir. Keşifler, Özi Nehri'nin sol kıyısındaki Psel Irmağı üzerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu arazi Zaporog Kozaklarının yaşadıkları bölgeye yakın

⁴⁹ Yücel Öztürk, "Logistics and Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamanıçe Expeditions (1680-1681)", Zbirnik Naukovih Prats, Vıpusk 6, Kamyanets-Podilskiy 2017, s. 191.

⁵⁰ Adanın şematik haritası için bk.: (Ek 1)

⁵¹ Siç, "kesmek, oymak" manasına gelmektedir. Zaporog Kozakları, Siç'i inşa etmeden önce Hortitsa Adası'ndaki ağaçları keserek burayı yaşanabilir bir hale getirmişlerdir. Böylelikle onların ağaç kesme eylemleri, Siç'in sözcük anlamıyla özdeşlik kazanmıştır. Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 58. Siç'e giriş için milliyet farkı olmamakla birlikte karargâh mensubu olmanın tek şartı erkek olmak ve Ortodoks inancını benimsemekten geçmiştir. Alexandre Skirda, *Nestor Makhno Anarchy's Cossack*, Paris 2004, s. 15. Karargâhta en yüksek güç, "Rada" denilen Kozak Konseyi'ne ait olmuştur. Kanat, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı...", s. 7. Tüm komuta kademeleri her senenin Ekim ayında bir yıllık süre için seçilmiş, en basit hırsızlık hadisesinde bile yönetim organları suçu işleyen şahsı para, hapis veya ölüm cezasına tabii tutmuşlardır. Skirda, *Nestor Makhno...*, s. 16. Siç'e dâhil olan erkeklerin hepsinin ise farklı birer sebebi vardı. Kimileri mensup oldukları milliyetten ötürü hor görülüp bundan bıkmış olanlardı, kimileri ise kahramanca bir şekilde yaşayarak ölmeyi tercih edenlerdi. Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 115. Zaporog karargâhının planı için bk.: (Ek 2)

⁵² Vedat Kanat, "Osmanlı-Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)", *Tarihin Peşinde*, Yıl: 2018, S: 19, s. 495.

⁵³ Yücel Öztürk, "Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 9, 2003, s. 107-108.

⁵⁴ Bohdan Serhiyçuk-Volodimir Serhiyçuk, "Ukrayna ve Türk Halkları Arasındaki Tarihsel Anlayış Geleneği", *Ukrayna-Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*, Kiev 2004, s. 88.

olduğundan hetman hadiseyi öğrenmiş ve Çerkası ile Kaniv Kozaklarından oluşan üç yüz kişiyi çarın müfrezesinin yanına göndermiştir. Askerler, İslam Kirman'da⁵⁵ at sürülerini talan ettikten sonra Özi Kalesi'ne yönelmişlerdir. Fakat burada Kırım akıncı güçleriyle karşılaşınca çekilmek zorunda kalmışlar, Vişnevetskiy'ın müfrezesi ise tekrardan Çerkası tarafına dönmüştür⁵⁶.

Zaporog Kozakları, saldırılarını devamlı surette kara ve deniz yoluyla yapmışlardır. Kara seferleri daha çok Lehistan üzerine düzenlenirken, deniz seferleri de Kırım ile Anadolu sahillerine gerçekleştirilmiştir⁵⁷. Özellikle XVI. yüzyıldan başlamak üzere "şayka"⁵⁸ denilen gemilerle Özi Nehri'nden Karadeniz'i vurmuşlardır⁵⁹. Onların bu saldırılarını Kırım akıncı güçleri dahi durduramamıştır. Çünkü akıncılar tarafından nehir kenarından atılan oklar şaykalara yetişmemiştir. Hâl böyle olunca Osmanlı Devleti, Özi Nehri ağzında kaleler inşa ederek, bölgeye devriye deniz kuvvetleri göndermiştir⁶⁰. Hetman Vişnevetskiy, Eylül ayında Çar IV. İvan'a yolladığı mektupla onun hizmetine girmek istediğini dile getirmiştir. Talebine olumlu yanıt aldıktan sonra ona olan bağlılığını göstermek için İslam Kirman'a harekât düzenlemiştir. O zamanlar Devlet Giray Han bu saldırıya karşılık verince hetmanın askerleri Hortitsa'ya çekilmişlerdir⁶¹. 1557'nin ilkbaharına geldiğinde ise

⁵⁵ Diğer bir adı "Aslan Kirman" olan bu kale, 1492'de Kozak saldırılarını önlemek amacıyla Özi Nehri yakınlarında bulunan Tavan Adası üzerine inşa edilmiştir. Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 301.

⁵⁶ Öztürk, a.g.e., s. 264.

⁵⁷ Yavornitskiy, *İstoriya...*, I., s. 271.

⁵⁸ Özgün adı "çayka" olan bu deniz aracı 20 x 4 metre ölçüsündedir. 1648'e değin Zaporog Kozakları kendilerine özgü olan bu gemilerle Kırım ile Karadeniz'e birçok saldırı düzenlemişlerdir. Şaykalar kolayca hareket edebilen, omurgası derin olmayan ve güvertesi korunaklı bir niteliktedir. Aydın, "Tarih Boyunca...", s. 34. Özi Nehri boyunca ve Karadeniz'in açık sularında düşman gemileri ile kıyılarına gizli bir yaklaşımla serbestçe dolaşabilecek tarzda inşa edilen şaykalar ayrıca yüklü miktarda malzeme ve ganimet taşıyabilecek kapasiteye de sahipti. M. Frants, "Zaporojskiye Kazaki vı Borbe za Pribaltiku", Peterburgskiye Slavyanskiye i Balkanskiye İsledovaniya, No: 1, 2014, s. 90. Şayka örneği için bk.: (Ek 3)

⁵⁹ Halil İnalçık, "Karadeniz'de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede", Çanakkale Savaşları Tarihi, C: I, İstanbul 2008, s. 60.

⁶⁰ Halil İnalçık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 118.

⁶¹ Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 113.

Devlet Giray Han, Siç'i yirmi dört günlüğüne muhasaraya alarak Hetman Vişnevetskiy'ı, Moskova'ya sığınmak mecburiyetinde bırakmıştır⁶². Han, bu başarısına istinaden Çar IV. İvan'a yıllık haracı ödemek zorunda olduğunu ve ödemediği takdirde Moskova üzerine harbe çıkacağını söylemiştir. Çar kendisinden istenilen haracı vermediği gibi Ocak 1558'de, Vişnevetskiy öncülüğündeki beş bin kişilik orduyu Kırım'a göndermiştir⁶³. Devlet Giray Han bu saldırıyı cevapsız bırakmayarak, 1558'in sonlarına doğru yüz bin kişiden müteşekkil olan Kırım akıncı güçlerini, Moskova'ya yollamış ama sınırlardaki tahkimattan ötürü çarın askerleriyle savaşılardan Kırım'a geri dönmüştür⁶⁴.

XVI. yüzyılda Azak oldukça rağbet gören bir liman konumundaydı⁶⁵. Hatta burada Osmanlı arşiv belgelerinde "Türk kaleleri arasındaki en güçlü kale" olarak nitelendirilen Azak Kalesi mevcuttu⁶⁶. Dolayısıyla bu mühim nokta belirli aralıklarla Hetman Vişnevetskiy tarafından muhasara edilmiştir⁶⁷. İlk saldırıya ilişkin hüküm bilgisi 2 Temmuz 1559 tarihlidir. Kefe Beyi Sinan Bey'e gönderilen bu hükümde Sinan Bey'den Zaporog Kozaklarının, Osmanlı askerlerine karşı yapacakları herhangi bir saldırının nerede ve ne zaman düzenleneceğini rapor etmesi, Vişnevetskiy komutasındaki ordunun istihdam güzergâhını belirlemesi, Osmanlı ordusunun yardımına gönderilecek müfrezelerin nerelerden geçeceğini tespit etmesi istenmiştir⁶⁸. Bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman'a gönderilen cevap mektubunda sultana, Sinan Bey ile askerlerinin Hetman Vişnevetskiy'in birliklerini püskürttükleri haber edilmiştir. Ancak hetman bu saldırıyla yetinmeyerek Kozaklar ile Çerkeslerden temin ettiği birlikle yaklaşık iki ay sonra (2 Eylül) Azak

⁶² Öztürk, a.g.m., s. 114.

⁶³ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 266.

⁶⁴ Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 116.

⁶⁵ Mehmet Alpargu, "Kozakların Kırım Hanlığı'na Karşı Faaliyetlerinin Başlaması", Emel, S: 181, 1990, s. 24.

⁶⁶ Ferhad Turanlı, *Kozatska Doba İstorii Ukrayini v Osmansko-Turetskih Pisemnih Djerelah (Druha Polovina XVI - Perşa Çivert XVIII Stolittya)*, Kyiv 2020, s. 166.

⁶⁷ Ferhad Turanlı, "Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyhnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography", Journal of Academic Inquiries, Volume: 12, Issue: 1, Year: 2017, s. 67.

⁶⁸ Turanlı, a.g.m., s. 63-64. Hüküm metni için bk.: (Belge 1)

üzerine yeni bir sefer tertiplemiştir⁶⁹. Lakin Ali Reis kumandasında Azak'a gönderilen kadirgaların, bölgeye varması üzerine saldırı engellenmiş ve hetman askerleriyle beraber Azak'ın doğusuna çekilmiştir⁷⁰.

10 Eylül 1559 tarihli başka bir hükme göre tekrardan Azak'a saldırıda bulunulduğu saptanmıştır. Bu saldırı Sinan Bey'in, Azak ile Taman arasını muhafaza ettiği zamana denk getirilmiştir. Nihayetinde Sinan Bey'in yerine geçici olarak görevlendirilen yeni Kefe beyi, Azak'ı kontrol altına alarak Vışnevskiy'ı, Kargalı mevkiine çekilmeye mecbur bırakmıştır⁷¹. Son hücum 27 Kasım'da başlatılmış ve Beşdağ Çerkesleri, Kaniv Çerkesleri ile ittifak yaparak Taman'a saldırmışlardır. Onlara destek olmak için Çar IV. İvan'ın emriyle Hetman Vışnevskiy'ın kuvvetleri de Azak'a doğru harekete geçmişlerdir. İlk iki saldırıda deniz kuvvetlerini kullanmayan Kanuni Sultan Süleyman, bu son olayda tehlikenin boyutunu idrak etmiş olacak ki, Azak savunması için yedi adet gemiyi bölgeye göndermiştir⁷². 10 Nisan 1560 tarihli bir arşiv belgesine göre üç bin Kozak askerinin o vakitlerde Azak'ın çok yakınında bulunan Kazganov mahallinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca aynı belgede İsmail adındaki bir Nogay beyinin Özi Nehri tarafında çarın kuvvetleriyle birleşerek Kırım'a saldırı planı hazırladığı ve hetmanın da seksen bin askerle Azak'ı muhasara edeceği yazılıydı⁷³. Fakat çar beklenmedik bir şekilde hetmana olan desteğini geri çekince Vışnevskiy zor duruma düşmüş, sonrasında ise yakalanarak İstanbul'a getirilmiştir⁷⁴.

Hetman Vışnevskiy'ın, 1557-60 yılları arasında Çarlık Rusya'nın desteğini alarak Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Azak'a yaptığı bu saldırılar 3 numaralı Mühimme Defteri'nde şöyle anlatılmıştır:

⁶⁹ Saldırının ayrıntıları için bk.: Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 179-191; Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 118-123.

⁷⁰ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 271.

⁷¹ Saldırının ayrıntıları için bk.: Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 191-194; Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 123-127.

⁷² Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 275.

⁷³ Öztürk, a.g.e., s. 275-276.

⁷⁴ Saldırının ayrıntıları için bk.: Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 127-140.

“Sabikâ kal’a-yı Azak’ı muhasara eden Dimitraş, Moskov beyine mülak[at] olup kal’a-i mezkûrenin kasdı babında enva’-ı vesvese-i şeytaniyye ile ol mel’unun dimağın fesada verip...”⁷⁵

Aynı defterin Kefe beyine gönderilen hükmünde ise şu satırlar kaydedilmiştir:

“Mektup gönderip Dimitraş nam mel’unun Rus-ı menhus ile ittifakı olup kal’a-yı Azak ve sa’ir memâlik-i mahrûse kasdında oldukların bildirmişsin.”⁷⁶

Kanuni Sultan Süleyman da 19 Ağustos 1560’da, I. Devlet Giray Han’a gönderdiği mektupta Hetman Vişnevetskiy’dan, *“Dimitraş-ı bedma’aş”* olarak bahsetmiştir⁷⁷. Bu Osmanlı Devleti’nin, hetmanı kendileri aleyhinde bir asi veya bir isyancı olarak karakterize ettikleri anlamını taşımaktadır. Nitekim hetman, 1563’te Moldova voyvodasıyla giriştiği harpte Moldovalı askerler tarafından yakalanarak Osmanlı Devleti’ne teslim edilmiş, 20 Ekim 1563’te de idamına karar verilmiştir⁷⁸. Bir yandan da Osmanlı Devleti’nin, 1526’da Mohaç Meydan Savaşı neticesinde Macarları tarihten silerek Viyana kapılarına dayanması, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinde rol oynayan belli başlı inkişaflardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti’nin, Macaristan’a karşı kazandığı bu itibar aynı zamanda Orta Avrupa’ya gözdağı veren bir Türk yükselişini de beraberinde getirmiştir⁷⁹. Bahse mevzu olan tarihlerde Doğu Avrupa’nın en güçlü devleti kuşkusuz Lehistan’dı. Fakat Lehistan, Avrupa ile Asya arasındaki güç dengelerini bozacak derecede bir ehemmiyete sahip değildi. Lehistan’ın bu anlamda bir itibar kazanması ancak 1569’da Litvanya ile kurduğu politik ve kültürel birliğin oluşumuyla mümkün olmuştur. Nitekim 1 Temmuz günü

⁷⁵ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 12, Ankara 1993, s. 464.

⁷⁶ 3 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 465.

⁷⁷ Oles Kulchynskyy, “Kiyiv Metropolitliği’nin Moskova Patrikhanesi’ne Bağlanması Süreci (XVII. yy)”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 34-35.

⁷⁸ Turanlı, *Kozatska Doba İstori...*, s. 189; Yaroslav Daşkeviç, “Ukrayna’nın 16.-17. Yüzyıllardaki Türkiye Tercih ve Uluslararası İlişkiler”, *Ukrayna-Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*, Kiev 2004, s. 67.

⁷⁹ Yücel Öztürk, “Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret”, *Karadeniz Araştırmaları*, XIV-55, 2017, s. 227.

Kraliyet Prusya'sı ile Litvanya Grandüklüğü arasında imzalanan anlaşma gereğince Ukrayna toprakları Lehistan'a verilerek söz konusu saha Volınyaya ve Podolya adındaki iki voyvodalık merkezi üzerinden idare edilmeye başlanmıştır⁸⁰.

Osmanlı Devleti, Azak'a yapılan saldırılardan sonra bu tür olayların önüne geçmek için Özi Kalesi'ni⁸¹ tamire almış ve mukataa nazırı olan Yanbolulu Mehmed'i bölgeye mübaşir olarak atamıştır⁸². Buna rağmen Kırım da dâhil olmak üzere Karadeniz sahillerindeki saldırılar devam edince Bulgaristan'ın doğusunda ve Anadolu'nun kuzeyinde meskûn olan halk köylerini ve kasabalarını terk ederek iç kesimlere göç etmeye başlamıştır⁸³. Saldırıların yanı sıra Zaporog Kozakları, Özi'de faaliyet gösteren Türk-Tatar kervanlarını da yağmalamışlardır⁸⁴. Ayrıca 1575'te hetmanlığa Bohdan Rujınskiy'in seçilmesiyle saldırılar Kırım'a doğru hız kazanmıştır⁸⁵. Kırım akıncı güçleri, Ekim'de Lehistan'a sefer düzenlemiş olsalar da en sonunda Turla Geçidi'ne çekilmek zorunda kalmışlardır. Onların bu hareketine karşılık Hetman Rujınskiy, taarruza geçerek Or üzerinden Kırım'a saldırıda bulunmuş, Trabzon, Sinop ve İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun kuzey kesimleri tehdit altına girmiştir⁸⁶.

1576'da Stefan Batori'nin, Lehistan tahtına çıkması Doğu Avrupa'nın siyasetinde yeni bir hâl meydana getirmiştir. Batori, Avusturya ile Çarlık Rusya'nın muhalefetine karşı Osmanlı Devleti'nin

⁸⁰ Kanat, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı...", s. 6.

⁸¹ Bu kale arşiv kayıtlarında "*sedd-i sedid-i İslâm*" ya da "*İstanbul'un kilidi*" olarak geçmektedir. Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun Muharebeleri", Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 767. Özi Kalesi, Aksu ile Özi nehirleri arasında kalan bölgenin kontrolünü sağlayan, Kırım'ın batı noktasını kontrolde tutan ve Kozakların, Karadeniz'e inmesini engelleyen stratejik açıdan Osmanlı Devleti'nin, Karadeniz'deki en önemli kalelerinden biridir. Öyle ki 1603 tarihinde Vezir Yemişçi Hasan Paşa tarafından dönemin Sultan III. Mehmed'e yazılan telhiste "*Özi Kalesi bir kaledir ki cümle Karadeniz'in ve Tuna yalılarının kilidi olmuştur.*" denilmiştir. Mustafa Murat Öntüğ, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi ve Özü Kalesi (1580-1630)", 38. ICANAS, C: V, Ankara 2012, s. 2317.

⁸² Kalenin tamiri hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bk.: Öntüğ, a.g.m., s. 2318-2321.

⁸³ İnalçık, *Kırım Hanlığı Tarihi...*, s. 118.

⁸⁴ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 299.

⁸⁵ Öztürk, a.g.e., s. 301.

⁸⁶ Öztürk, gös. yer.

desteğiyle yönetime gelmişti. Dolayısıyla o, Sultan III. Murad ile iyi geçinmek durumundaydı. Zaten sultanın, ondan tek isteği Anadolu ile Kırım'ı tehlikeye düşüren Kozak saldırılarını durdurması yönündeydi. Ancak sultanın bu arzusu sadece sözde kalmıştır. Çünkü Batori'nin taç giymesinden hemen sonra Özi Nehri'nde ikâmet eden Zaporog Kozakları ile onlara destekte bulunan ve üç bin kişiden oluşan bir ordu, Bender ile İslam Kirman'a doğru saldırıya geçmiştir⁸⁷. Bunun üzerine I. Devlet Giray Han, Batori'den saldırının önüne geçmesini ve toplarla mücehhez olan Kozakları yakalayarak onları infaz etmesini istemiş, Batori ise 10 Ocak 1577 tarihli cevap mektubunda hanın bu isteğini yerine getireceğini söylemiştir⁸⁸. 17 Haziran günü Kozakların saldırılarıyla alâkalı olarak Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat karşılıklı elçilerle teyit edilen bu anlaşmaya rağmen bile sınır tacizleri yıl boyunca sürmüş ve Kırım akıncı güçleri, Yan Zborovskiy kumandasındaki kuvvetlerce mağlup edilmişlerdir⁸⁹.

Sultan III. Murad'ın, 20 Mart 1578'de Lehistan'a gönderdiği elçilik heyeti, daha önce bölgeye varan ve Krakov'da bulunan Kırım elçileriyle birlikte, Lehistan heyetiyle beraber yeni bir anlaşma akdetmiştir. Anlaşma gereğince Lehistan, Zaporog Kozakları başta olmak üzere bütün Kozak saldırılarına karşı Kırım ile Anadolu kıyılarını tehditlerden ve tehlikelerden korumak için yeniden tedbir almak zorunda kalmıştır. Ayrıca Kozaklar ve onlarla iş birliği yapan bütün yerel otoritelerin tespiti, Özi'deki, Kozakların araştırılıp yakalanması konusunda Konstantin Ostrozkıy'ın görevlendirilmesi, Bar⁹⁰, Pereyaslav, Vinnitsya, Bila Tserkva, Kyiv, Çerkası ile Kaniv şehirlerinin Zaporog Kozaklarıyla ittifak kurmaktan kaçınmaları ve Kırım Hanlığı'nın, Lehistan'ın müttefiki yapılmak istenmesi hususunda uzlaşmaya varılmıştır⁹¹. Anlaşmayla beraber 1578-82 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Lehistan

⁸⁷ Yavornitskiy, *İstoriya...*, II..., s. 38.

⁸⁸ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 303.

⁸⁹ Öztürk, gös. yer.

⁹⁰ Vinnitsya'daki Rov Nehri üzerinde kurulu olan Bar, Podolya vilayetine o zamanlardaki en önemli kalelerinden. Podolya, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında dört sancağa bölündüğünde Kamaniçe, Mejibuji ve Yazlofça ile beraber Bar da bunlardan biri olmuştur. Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 44.

⁹¹ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 305-306.

sınırında sessizlik hüküm sürmüştür. 1582’de ise Zaporog Kozaklarının, Moskova’dan dönen Kırım’lı bir elçiye saldırıp yağma yapmaları tekrardan çalkantılı sürecin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Saldırıları bu esnada Osmanlı Devleti’nin sınırlarını dahi tesiri altına almıştır. Nitekim 11 Ekim 1583’te Bender ve civarı şiddetli bir saldırının hedefi olmuştur. O vakitlerde Rumeli beylerbeyi görevini ifa eden Cafer Paşa kendisine gönderilen emir gereğince Silistre’den ayrılarak vezirlik rütbesiyle Kozaklar üzerine harekete geçmiş ve kaotik duruma son vermiştir⁹².

1585’te Yan Oruşevskiy komutasında Kırım’a iki büyük saldırı tertip edilmiştir. Esirlerle beraber kırk bin atın götürüldüğü bu büyük saldırının akabinde Zaporog Kozakları, II. İslam Giray Han’a gönderdikleri elçi vasıtasıyla hanlık nezdinde kendi hetmanlıklarının tanınmasını rica etmişlerdir⁹³. Onların teklifine olumlu yanıt veren han bir süre sonra verdiği bu kararın aslında yanlış olduğunu anlamıştır. Çünkü Zaporog Kozakları, 1587’ye gelindiğinde saldırılarını ve yağmalarını devam ettirerek Kırım Hanlığı’nı sıkıntıya düşürmüşlerdir. Ağustos ayında ise Akkırman’a saldırıp Tatar Dobruca’sında, Babadağ şehrini ateşe verdikten sonra 1588’de şaykalarıyla Gözleve’ye doğru gitmişlerdir. Buradan da esir ve ganimet alarak tekrardan Akkırman’a dönüp şehri yakmış, ardından Siç’e çekilmişlerdir. En sonunda Zaporog Kozaklarının saldırıları sebebiyle sürekli şikâyet alan Lehistan, vuku bulan olumsuz gelişmeleri önlemek için Şelaleler bölgesinin civarındaki Kirmancık’ta, 1590’lı yıllarda bin kişiden müteşekkil olan daimi bir birlik kurmuş ama bu bile onları durdurmaya yetmemiştir⁹⁴.

Zaporog Kozaklarının Lehistan’a Karşı Bağımsızlık Girişimleri

Zaporog Kozakları, 1590’lı yılların başında szlachta grubuna karşı bağımsızlık girişiminde bulunmaya başlamış ve bunların ilki ise Lehistan menşeli olan Kriştof Kosinskiy öncülüğünde gerçekleşmiştir⁹⁵. Kosinskiy, szlachta grubundaki ekonomik çekişmelerden kaçarak Zaporog

⁹² Öztürk, a.g.e., s. 309-310.

⁹³ Yavornitskiy, *İstoriya...*, II., s. 54.

⁹⁴ Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 316.

⁹⁵ M. Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini*, S. Peterburg 1907, s. 202.

Kozaklarına sığınmış ve 1591'de hetman olmuştur⁹⁶. İlk saldırı Bila Tserkva'ya yapılmış, burası tahrip edildikten sonra Kyiv üzerine harekete geçilerek bölge Kosinskiy'in yönetimi altına alınmıştır. Lakin 12 Şubat 1593'te szlachta ordusuyla Kosinskiy'in askerleri arasında vuku bulan muharebe sırasında Kosinskiy yaklaşık üç bin askerini kaybedince gücü azalmış ve silahlarını szlachta mensuplarına bırakmak şartıyla askerleriyle birlikte Siç'e dönmesine müsaade edilmiştir⁹⁷. Ardından Moskova'dan para ve yiyecek yardımı alınarak ikinci isyan başlatılmıştır. 1593'ün yaz ayında iki bin kadar askerden oluşan ordu bir kısmı karadan bir kısmı da Özi Nehri üzerinden kayıklarla Çerkası'ya yönelmiştir⁹⁸. Şehir Zaporog Kozakları tarafından kuşatılınca halk ayaklanma çıkarmıştır. Bu kargaşa ortamında Kosinskiy öldürülse de Zaporog Kozakları istilalarına devam etmişlerdir. Lehistan bu kaostan ancak Kırım Hanlığı'nın desteğiyle kurtulabilmiştir. Öyle ki Kırım akıncı birlikleri bu sırada Siç'e yönelik birkaç taarruz girişiminde bulununca Zaporog Kozakları da kuşatmayı ve saldırıyı sonlandırarak kendi karargâhlarına dönmüşlerdir⁹⁹.

Krištof Kosinskiy isyanının akabinde szlachta hem itibarını hem de Zaporog Kozakları üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Dolayısıyla bu durum köylülerin Kozaklığa yönelmelerine sebep olmuş ve Severin Nalivayko liderliğinde Özi Nehri'nin doğusu ile batısı ele geçirilmiştir. Nalivayko, Zaporog Kozaklarının bağımsızlık ayaklanmasını 1594'te Bratislav'da başlatmış, 1595'te ise bu hâkimiyetini Volınya'daki Lutsk bölgesine doğru yaymıştır. Bu sırada Zaporog Kozakları, Nalivayko'ya destek olmak için Kyiv'e saldırmışlardır. Bunun üzerine Nalivayko, II. Zigmunt August'a gönderdiği elçilerle birlikte şu isteklerde bulunmuştur¹⁰⁰:

⁹⁶ Yücel Öztürk, "Relations Between the Turkish Empire, Zaporozhian Cossacks and Crimean Khanate in the First Half of the 17th Century", *Visnik Kiyivskovo Natsionalnoy Universitetu İmeni Tarasa Şevçenka*, Issue: 137, 2018, s. 28.

⁹⁷ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 325.

⁹⁸ Öztürk, gös. yer.

⁹⁹ Öztürk, "Relations Between...", gös. yer. İsyân hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Yavornitskiy, *İstoriya...*, II., s. 59-66.

¹⁰⁰ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 330.

- Aksu'dan, Özi Nehri'ne doğru Bender ile Özi kaleleri arasında Bratislav'dan itibaren yirmi millik boş bir hattın Zaporog Kozaklarına verilecektir,

- Kozaklığın merkezi olacak özel bir kasabanın inşasına müsaade edilecektir,

- Kral bütün Kozaklara bir hetman ve Zaporog Kozaklarına da yardımcı bir hetman atayacaktır,

- Yapılacak takviye kralın onayının dışında gerçekleşmeyecektir.

Nalivayko'nun bu özel şartlar içeren listesi Lehistan tarafından kabul görmediği gibi Lehistan yönetiminin bölgeye askerî kuvvet yığmasına sebep olmuştur. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Stanislas Zolkevskiy ile Nalivayko'nun askerleri arasında 3 Nisan 1596'da büyük bir çarpışma yaşanmıştır. Bu muharebede Nalivayko iki bin Kozak askerini kaybetmiş, kendisi de ağır bir şekilde yaralanmıştır. Bir yıl hapse mahkûm edildikten sonra ise idam edilmiştir.

Zaporog Kozaklarının Karadeniz'e Düzenledikleri Saldırıları

Ayaklanmaların ardından Lehistan, Zaporog Kozakları üzerindeki kontrolünü daha sıkı tutarak Hortitsa Adası'na yakın bir mevkide Kayıtlı Kozaklardan meydana gelen bir muhafız kıtasını bölgeye yerleştirerek Zaporog bölgesine yapılan giriş ve çıkışları gözetime tabii tutmuştur¹⁰¹. Ancak bu önlemlerin hiçbiri onların saldırılarının, akınlarının ve yağmalarının önüne geçememiştir. Nitekim Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın idaresine 1599'da, Samiylo Kışka getirilmiştir. Bir yıl sonra ise Lehistan taraftarı olan Boğdan Voyvodası Eremya Mogila'nın, Eflak Voyvodası Mihail Viteazul (Cesur Mihail) tarafından yönetimden indirilmesi Lehistan için bir Boğdan meselesini ortaya çıkarmıştır¹⁰². Sultan III. Mehmed, o sırada Erdel'in batı istikametindeki Budin ve Estergon hattında Avusturya ile şiddetli bir mücadele içerisinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla Kral III. Zigmunt, bunu fırsat bilip mevcut Eflak voyvodasının karşısında Hetman Kışka önderliğindeki Zaporog

¹⁰¹ Öztürk, a.g.e., s. 335. Ayaklanma hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini...*, s. 203-210.

¹⁰² Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 336.

Kozaklarının desteğini istemiştir¹⁰³. Kışka'ya bu anlamdaki ilk teklif Lehistan ordusunun generalinden gelmiştir. Lakin hetman, generalin talebine cevap vermeyince kral bizzat Kışka'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine hetman, Boğdan'a yapılacak seferde gerekli olan yiyecek, mühimmat ile finansal desteğin Lehistan tarafından karşılanması ve Kozaklara, Lehistan Diet'inde temsil hakkının tanınmasını krala şart koşmuştur¹⁰⁴.

Kral III. Zigmunt, hetmanın tekliflerini kabul edince derhal Ukrayna Kozak Hetmanlığı bünyesindeki tahmini olarak üç veya dört bin kişiden oluşturulan birlik Lehistan ordusuyla Boğdan'a giderek oradaki gergin ortamı sonlandırmıştır. Ancak Kışka'nın, 1601'de Lehistan-İsveç Savaşı'nda ölmesi Lehistan ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasındaki ittifakı akim bıraktığı gibi Zaporog Kozaklarının da yeniden Kırım'a saldırıda bulunmaları için yeni bir fırsat doğurmuştur. Saldırıları sebebiyle II. Gazi Giray (Bora Gazi Giray) Han, krala hitaben yazdığı mektupta Zaporog Kozaklarının otuz şaykadan mürekkep iki bin kişilik kuvvetle Kili mevkiindeki Hasan Ağa'ya saldırdıklarından ve dönüşte de Aksu ile Özi nehirleri arasındaki alanda bir Türk teknesini ele geçirdiklerinden şikâyetçi olduklarını beyan etmiştir¹⁰⁵. Kral, hanın bu serzenişine karşılık vuku bulan olayların düzensiz gruplar tarafından yapıldığını, kendilerinin konuyla ilgili herhangi bir müdahale haklarının bulunmadığını söylemesi üzerine Sultan III. Mehmed meseleyi çözmek için devreye girmiştir. Nihayetinde dört teknedeki oluşmuş yeniçeri birliği bölgeye gönderilerek Zaporog Kozaklarının akınlarını kısa süreliğine de olsa durdurmayı başarmıştır¹⁰⁶.

Sultan I. Ahmed, Zaporog Kozaklarının Karadeniz'e düzenledikleri saldırılardan dolayı 1607'de Kral III. Zigmunt ile bir görüşme yapmıştır. Aynı yıl içerisinde Lehistan elçisi Abraham Kirjevskiy, İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'nin sınırlarına düzenlenen Kozak saldırılarının bundan böyle suç sayılacağını ve bu saldırıların da ivedi bir şekilde

¹⁰³ M. Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini...*, s. 236.

¹⁰⁴ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 337.

¹⁰⁵ Öztürk, a.g.e., s. 339.

¹⁰⁶ Öztürk, gös. yer.

yasaklanacağını belirtmiştir¹⁰⁷. Fakat 1612’de, Ukrayna Kozak Hetmanlığı’nın yönetimine Petro Konaşeviç Sagaydaçniy’in getirilmesiyle saldırılar süreklilik kazanmıştır¹⁰⁸. Bunların birincisi Özi Limanı’na, ikincisi Kılburun havalisine, üçüncüsü de Eflak üzerine tertip edilmiştir¹⁰⁹. Her üç saldırıda da Osmanlı Devleti’nin donanmasına büyük zayıflar verilerek gemiler yakılmış ve bazı tekneler kaçırılmıştır. 1613’te ise Sinop’a güçlü bir saldırıda bulunulmuştur. Çocuklar esir alınarak şehir nüfusunun ekseriyeti öldürülmüş, kasabalarla köyler ateşe verilmiştir¹¹⁰. Bunun üzerine Tuna muhafızı Şakşaki İbrahim Paşa, Sinop’a giderek Zaporog Kozaklarını imha etmiş ve yirmi kadar esirle birlikte 5 Ekim günü İstanbul’a dönmüştür¹¹¹. Saldırılar karşısında gerekli tedbirleri almakta ihmalkâr davranan Sadrazam Nasuh Paşa ise sorguya çekilmiş ve nihayetinde hadiselerin sorumlusu olduğuna kanaat getirilerek 17 Ekim’de idam edilmiştir¹¹².

Sinop saldırısının ardından Sultan I. Ahmed, Özi Nehri’nin en dar yerindeki Pereprava Voinov isimli geçide bir filo ile dört bin yeniçeri yerleştirerek bölgeye silah ve mühimmat sevkiyatı yapmıştır¹¹³. Kral III. Zigmunt ise 21 Aralık’ta, Zaporog Kozaklarına saldırıları sonlandırmaları gerektiğini, her türlü akını yasakladığını, emirlerine itaat etmedikleri sürece kendilerinin devlet düşmanı olarak görüleceklerini ve mallarına el koyulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine 1614’ün Eylül sonu ile Ekim ayı başında Jitomır’da bir komisyon kurulmuştur. Heyette Kamanıçe

¹⁰⁷ V. Pılıpenko, “Kozatska Problema u Vizayemovidnosinah Reçi Pospolityyii ta Osmanskoyii İmperiyii u Perşiy Polovini XVII Stolittya”, Kozatska Spadşina, 2005, s. 54.

¹⁰⁸ Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 166. Zaporog Kozaklarına ait olan deniz filosunun temel stratejik noktası Azak ile Karadeniz’den ibaretti. Bunun en önemli nedeni Özi, güney Aksu, Mius ve Don gibi nehir deltalarının doğal iklim koşullarına sahip olması ve böylelikle yapılacak seferlerin kolaylığını arttırmıştı. Turanlı, “Naval Campaigns...”, s. 131-132.

¹⁰⁹ Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 342.

¹¹⁰ Ferhad Turanlı, “Problems of Studying the Crimean-Tatar Manuscripts of the Cossack Period on the Ukrainian-Turkish Relations”, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Volume: 2, No: 1, 2017, s. 227. Hatta büyük çaplı tahribattan ötürü o dönemde Sinop’ta kurulan pazar kurulamaz olmuş ve yerini Karasu’daki, Cuma Pazarı almıştır. Kavak, “Kazak Akıncılarının...”, s. 87.

¹¹¹ Ferhat Turanlı, “Pohodi Zaporozkih Kozakiv na Pivdenni Beregi Çornoho Morya”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaali Tarihi Sempozyumu III, 2020, s. 706.

¹¹² Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, C: I, 1869, s. 358.

¹¹³ Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 343.

(Kamyanets) Kalesi'nin muhafızı dışında Yanuş Ostrozkiy ile Yanuş Zaslavskiy da yer almıştır¹¹⁴. Yapılan görüşmede Zaporog Kozaklarına bin kişiden müteşkil bir cumhuriyet hakkı tanınmış, komşu ülkelere yaptıkları saldırılar yasaklanmıştır. Bu şartlar 1615'te, Kozak meclisinde onaylanmıştır. Lakin anlaşma maddeleri Zaporog Kozaklarının tüm haklarını ve yaşam tarzlarını değiştirmeyi gerektirdiğinden bir müddet sonra onlar bütün emirleri göz ardı ederek saldırılarını sürdürmüşlerdir. Nitekim 1615'in sonlarına doğru yapılan Kefe ile Trabzon yağmasından sonra İstanbul tehlikeli duruma düşmüştür. Seksen şaykadan oluşan Kozak filosu, bir deniz seferi sonucunda şehri yağmalamıştır¹¹⁵. Hatta bu saldırıda limanlar yakılırken Sultan I. Ahmed'in çaresizce köşkten yükselen dumanları izlediği dahi rivayet olunmaktadır¹¹⁶. O vakitlerde İstanbul'da bulunan Lehistan elçisi ise Anadolu'ya yapılan bu tür güçlü saldırıların akabinde İstanbul'dan ayrılmıştır¹¹⁷.

1616'da Vezir Çağaloğlu Mahmud Paşa, Karadeniz'e kaptan kaymakamı olarak atanmıştır¹¹⁸. Aynı zamanda ilki kadar etkili olmasa da Sinop ikinci bir saldırıya maruz kalmış, şehirde ikâmet edenler iç kesimlere göç etmeye başlamışlardır¹¹⁹. Saldırı sonunda Osmanlı Devleti'ne ait olan altı savaş gemisi Zaporog Kozaklarının eline geçmiştir. Akabinde Çarlık Rusya'dan alınan silah, barut gibi teçhizatlarla Karadeniz sahilleri yağmalanmaya başlamıştır. Art arda vuku bulan bu saldırılar, Osmanlı Devleti ile Lehistan'ı büyük bir harbin eşliğine getirmiştir. Öyle ki Sultan I. Ahmed, saldırılardan hemen sonra Lehistan'a bir ordu göndermiş ve krala hitaben yazdığı mektubunda, orduyu Lehistan ya da o bölgenin yerli halkı için değil de Zaporog Kozakları için yolladığını izah etmiştir. Ancak kral, sultana saldırıları sonlandıracağını ve Sinop suçlularının Osmanlı Devleti'nin elçisi huzurunda cezalandırılacaklarını söylemiştir¹²⁰. Bunun üzerine 1 Mart 1616'da, Zaporog Kozaklarının meselelerini çözmek için bir komisyon

¹¹⁴ Pılıpenko, "Kozatska Problema...", gös. yer.

¹¹⁵ Turanlı, "Pohodi Zaporozkih...", s. 712.

¹¹⁶ İnalçık, "Karadeniz'de Kazaklar...", s. 61.

¹¹⁷ Pılıpenko, "Kozatska Problema...", s. 55.

¹¹⁸ Öntüğ, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi...", s. 2322.

¹¹⁹ Yavoritskiy, *İstoriya...*, I., s. 129.

¹²⁰ Pılıpenko, "Kozatska Problema...", gös. yer.

kurulmuş fakat toplantıya Kozak heyetinden katılan kimse olmadığı için netice elde edilememiştir. 27 Eylül 1617'de ise Kral III. Zigmunt, Sultan I. Ahmed ile bir anlaşma imzalayarak Zaporog Kozaklarının, Turla Nehri'ni geçmemeleri, Eflak ile Erdel'e saldırmamaları yönündeki teminatını yinelemiştir¹²¹.

22 Kasım'da, Sultan I. Ahmed'in ölmesiyle Osmanlı Devleti'nin idaresine önce I. Mustafa geçmiş, 26 Şubat 1618'de de tahta II. Osman (Genç Osman) çıkmıştır. Eylül'de Zaporog Kozakları, Moldova'ya saldırınca Sultan II. Osman, İskender Paşa'yı bölgeye göndermiş ve Özi ile Tuna nehirleri havalisinde görevli olan komutanlara da Zaporog Kozaklarının saldırılarına karşı gereken önlemleri almaları için talimatta bulunmuştur¹²². Bu anlamda 1 Eylül 1618 tarihli "Silistre Sancağı'ndaki Bütün Kadılara Emir" oldukça önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu hükümde Kozaklardan gelecek olan saldırılara karşı Osmanlı askerlerinin tedbirli olmaları ve Özi'de kalmaları emredilmiştir¹²³. 17 Ekim'de ise nihai adım atılarak Olşanitsku Anlaşması imzalanmış, Zaporog Kozakları komşu devletlerin sınırlarına saldırı düzenlememe garantisi vermiş olsalar da bu vaatlerini yerine getiremeyince Lehistan ile Osmanlı Devleti arasındaki çatışma şiddetlenmiş, en sonunda I. Lehistan Seferi'ne karar verilerek Hotin Kalesi muhasara altına alınmıştır¹²⁴.

Sonuç

1385'te akdedilen Krevo Birliği'nden sonra Ukrayna ahalisi, Lehistan'ın sınırlarını korumakla görevlendirilmişlerdir. Aslen Ortodoks olan bu halk, zamanla Lehistan'ın dinsel baskıları doğrultusunda Katolik olmaya zorlanınca buna boyun eğmeyenler, Özi Nehri'nin aşağı ve orta kesimlerine göç etmeye başlamışlardır. En sonunda örgütlenerek burada Dmitro Vişnevetskiy öncülüğünde bir devlet kurmuşlardır. Hetman Vişnevetskiy idaresindeki Zaporog Kozakları, XVI. yüzyılın son yarısından itibaren Azak, Kerç, Kefe, Akkirman, Trabzon, Sinop ile

¹²¹ Ferhad Turanlı, "Viyskovi Pohodi ta "Kozatske Pitannya" vı Turetsko-Polskih Mırnih Dogovorah (XVII-XVIII st.)", Zapiski Viddilu İstoriyii Kozatsva na Pivdni Ukrayini, Vıpusk: 10, Odesa 2015, s. 49.

¹²² Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 172.

¹²³ Turanlı, gös. yer.

¹²⁴ Turanlı, "Viyskovi Pohodi...", s. 56.

İstanbul'a saldırılarda bulunmuşlardır. Söz konusu saldırılar, Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti tarafından zar zor kontrol altına alınabilmiştir. Kuşkusuz bu durumun, hem Kırım hem de Anadolu toprakları üzerinde siyasi, askerî ve içtimai tesirleri ile neticeleri olmuştur. İlk olarak 1557-60 yılları arasındaki Azak saldırılarından mütevellit Hetman Vişnevetskiy, Osmanlı kaynaklarına "asi, isyancı" olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan o dönemlerde insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları pazarlar, saldırılardan dolayı kurulamaz hale gelmiştir. Hatta ahalinin can ve mal güvenliğini koruyamadığı gerekçesiyle 1614'te, Sadrazam Nasuh Paşa'nın idamına hükmedilmiştir. Saldırıların önüne geçmek amacıyla belirli periyotlarda Osmanlı sultanları ile Kırım hanlarının önerileri dâhilinde Lehistan krallarının da içerisinde yer aldıkları komisyonlar tertip edilmiştir. Lakin bu komisyonlar bile saldırıların sonlandırılması yönünde kesin bir sonuç ortaya çıkarmamış ve Zaporog Kozakları, meskûn oldukları bölgenin avantajıyla yağma ile talana dayanan saldırılarını sürdürmekte kararlılık göstermişlerdir.

Kaynakça

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 12, Ankara 1993.

Acar, Serkan, "Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi", *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 39-53.

Acar, Serkan, "Ukrayna'nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığı'na", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 8, S: 1, 2023, ss. 14-30.

Alpargu, Mehmet, "Kozakların Kırım Hanlığı'na Karşı Faaliyetlerinin Başlaması", *Emel*, S: 181, 1990, ss. 23-25.

Aydın, Mahir, "Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2015-2, S: 28, ss. 31-44.

Çetin, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: X, S: 51, 2017, ss. 891-907.

Daşkeviç, Yaroslav, “Ukrayna’nın 16. - 17. Yüzyıllardaki Türkiye Tercih ve Uluslararası İlişkileri”, *Ukrayna - Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*, Kyiv 2004, ss. 60-69.

Fedakâr, Cengiz, “1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun Muharebeleri”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 765-777.

Frants, M., “Zaporojskiye Kozaki vı Borbe za Pribaltiku”, *Peterburgskiye Slavyanskiye i Balkanskiye İsledovaniya*, No: 1, 2014, ss. 88-97.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz.: Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Hruşevskiy, M., *İstoriya Ukrayını*, S. Peterburg 1907.

İnalçık, Halil, “Karadeniz’de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C: I, İstanbul 2008, ss. 59-64.

İnalçık, Halil, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

İnbaşı, Mehmet, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Menziller (XVII. Asır)”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 267-301.

İvanoviç Dal, Vladimir, *Tolkoviı Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka*, Tom: II, Moskova 2007.

Kanat, Vedat, - ÖZÇELİK, Şeyda, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Doğu Avrupa Diplomasisi ve Bu Diplomasisi Kavşağında Yeni Bir Unsur: Sığınmacı Ukrayna Kazakları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, S: 36, 2018, ss. 580-605.

Kanat, Vedat, “Osmanlı-Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)”, *Tarihin Peşinde*, Yıl: 2018, S: 19, ss. 493-513.

Kanat, Vedat, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017.

Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, C: I, 1869.

Kavak, Nuri, “Kazak Akıncıların Karadeniz’deki Yağma Faaliyetleri (XVII. Yüzyıl)”, *Al Farabi International Journal On Social Sciences*, Ed.: Salih Öztürk, Year: 2, Volume: 4, 2017, ss. 84-92.

Köse, Osman, “Karadeniz’in Kuzeyinde Kazaklar”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 751-765.

Kulchynskyy, Oles, *Kıyiv Metropolitliği’nin Moskova Patrikhanesi’ne Bağlanması Süreci (XVII. yy)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Miechowita, Maciej, *Doğu Avrupa’nın Tarihî Coğrafyası*, Çev.: Berrin Kalyon, Kronik Kitap, İstanbul 2022.

Nagiyev, Ferhad, "Hatman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XVI, Ankara 1997, ss. 484-485.

Öntüğ, Mustafa Murat, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi ve Özü Kalesi (1580-1630)", 38. *ICANAS*, C: V, Ankara 2012, ss. 2313-2331.

Öztürk, Yücel, "Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 9, 2003, ss. 95-141.

Öztürk, Yücel, "Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, S: 2, 2020, ss. 550-573.

Öztürk, Yücel, "Logistics and Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamanıçe Expeditions (1680-1681)", *Zbirnik Naukovih Prats*, Vıpusk 6, Kamyans-Podilskiy 2017, ss. 191-207.

Öztürk, Yücel, "Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret", *Karadeniz Araştırmaları*, XIV-55, 2017, ss. 225-252.

Öztürk, Yücel, "Relations Between the Turkish Empire, Zaporozhian Cossacks and Crimean Khanate in the First Half of the 17th Century", *Visnik Kiyivskovo Natsionalnoo Universitetu İmeni Tarasa Şevçenka*, Issue: 137, 2018, ss. 26-34.

Öztürk, Yücel, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna", *CIEES*, Ed.: Sema Ataş Sarı vd., İzmir 2022, ss. 30-64.

Öztürk, Yücel, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

Pılıpenko, V., "Kozatska Problema u Vizayemovidnosinah Reçi Pospolitoiyi ta Osmanskoyii İmperiyii u Perşiy Polovini XVII Stolittya", *Kozatska Spadşina*, 2005, ss. 54-59.

Pritsak, Omeljan, "Kiev Rusyası ve On Altıncı - On Yedinci Yüzyıl Ukraynası", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Ed.: Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, No: 51, Sakarya 2007, ss. 67-99.

Sereda, Oleksandr, *Silistrensko-Oçakovskiyat Eyalet (Prez XVIII - Naç. na XIX v.)*, Doktora Tezi, Sofya 2009.

Sereda, Oleksandr, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti*, TİKA, 2015.

Serhiyçuk, Bohdan, Serhiyçuk, Volodimir, "Ukrayna ve Türk Halkları Arasındaki Tarihsel Anlayış Geleneği", *Ukrayna - Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*, Kyiv 2004, ss. 80-90.

Skirda, Alexandre, *Nestor Makhno Anarchy's Cossack*, Paris 2004.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara 2010.

Şen, Muhammet, *Kırım Hanlığı'nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013.

Şen, Muhammet, “Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681)”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 479-501.

Temizkan, Abdullah, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII-2, ss. 313-336.

Turanlı, Ferhad, “Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyshnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography”, *Journal of Academic Inquiries*, Volume: 12, Issue: 1, Year: 2017, ss. 59-81.

Turanlı, Ferhad, “Viyskovi Pohodi ta “Kozatske Pitannya” vı Turetsko-Polskih Mırnıh Dogovorah (XVII-XVIII st.)”, *Zapıskı Vıddılu İstoriyyı Kozatsva na Pıvdni Ukrayını*, Vıpusk: 10, Odesa 2015, ss. 48-56.

Turanlı, Ferhad, *Kozatska Doba İstorii Ukrayını v Osmansko-Turetskih Pısemnıh Djerelah (Druha Polovına XVI - Perşa Çıvert XVIII Stolıttıya)*, Kyiv 2020.

Turanlı, Ferhat, “Pohodi Zaporozkık Kozakiv na Pıvdenni Bereğı Çornoho Morya”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, 2020, ss. 703-722.

Turanly, Ferhad, “Naval Campaigns of the Ukrainian Cossack Flee Fortress of Sinop”, *Doğu Avrupa Tarihi: Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar*, Ed.: Mualla Uydu Yücel vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, ss. 123-141.

Turanly, Ferhad, “Problems of Studying the Crimean-Tatar Manuscript of the Cossack Period on the Ukrainian-Turkish Relations”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Volume: 2, No: 1, 2017, ss. 218-244.

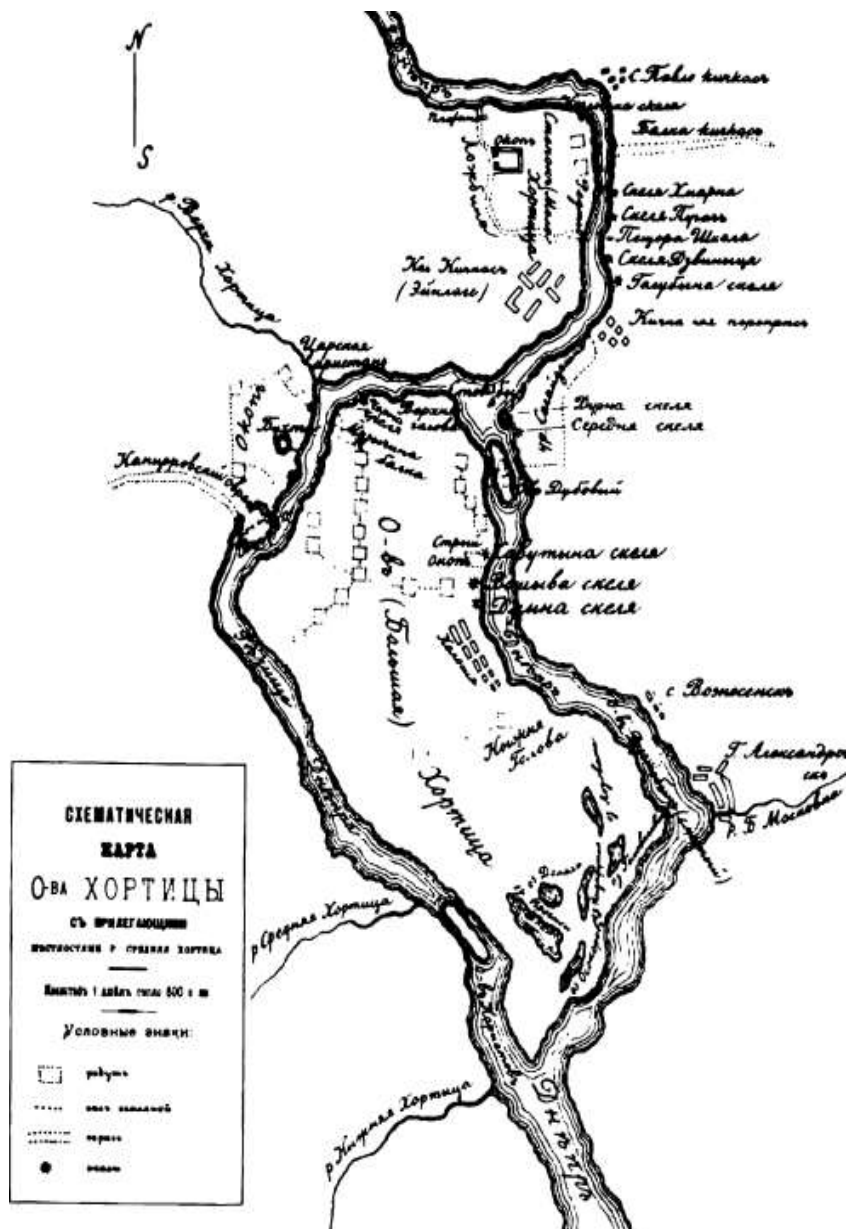
Türkmen, Mustafa Nuri, “XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Türkiye- Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 153-169.

Yavornıtskıy, D. İ., *İstoriya Zaporızkık Kozakiv*, Tom: I-II, Lviv 1990-1991.

“Zaporojskaya Siç”, *Voennaya Ensiklopediya*, Tom: X, Maskva 1912, ss. 470-473.

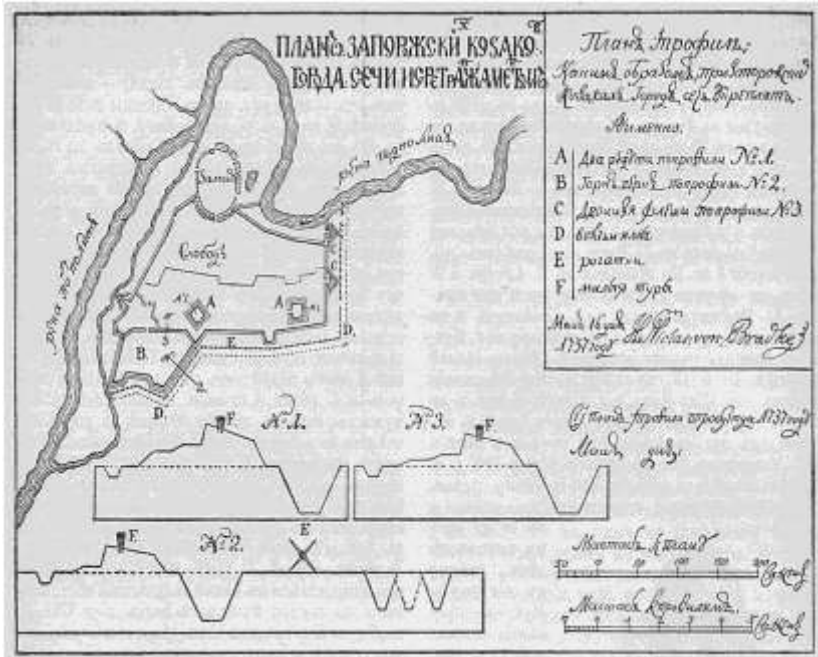
Ek 2: Hortitsa Adası'nın şematik haritası

(Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 62.)

Ek 3: Zaporog karargâhının planı

("Zaporojskaya Siç", Voennaya Ensiklopediya, Tom: X, Maskva 1912, s. 470.)

Ek 4: Şayka örneği
(Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 275.)

